

A Szentszék és a hódoltsági missziók

MOLNÁR ANTAL

Katolikus egyház a hódolt Magyarországon

Született 1969-ben Székesfehérvárott. 1996-ban az ELTE történelem-latin szakán végzett. Jelenleg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Intézetének adjunktusa. Legutóbbi írását 1999. 5. számunkban közzöltük.

Jelen tanulmány a szerző PhD értekezésének legfontosabb eredményeit foglalja össze. A disszertáció a közeljövőben jelenik meg nyomtatásban, a felhasznált levéltári források és az irodalom felsorolását lásd ott.

A katolicizmus a hódoltságban

A reformáció diadalútja

A 16. századot katolikus egyháztörténelemszeink joggal nevezik az „elsettség századának”. A középkor végén megindult az egyházi intézményrendszer válsága, amelyet Magyarországon csak kevésbé erősítettek az alulról induló reformtörekvések. A bomlás folyamatát az 1500-as évek első felében a török előrenyomulás, a közép- és nagybirtokosok önállósulása és a reformáció rohamos terjedése tették teljessé. A becslések szerint 1600 körül az ország 3,5 millió keresztény lakosának 85-90%-a tartozott valamely protestáns felekezethez.

A katolikus egyház a három részre szakadt Magyarország törökök által megszállt területein volt a legrosszabb helyzetben. Az iszlám vallásjog szerint a zsidók és keresztények fejadó fizetése ellenében élet- és vagyonbiztonságot élveztek, megtarthatták vallásukat és helyi intézményeiket. Ennek ellenére természetesen több tekintetben alárendelt helyzetben voltak a muzulmánokhoz képest, számos öltözködési és viselkedési korlátozással kellett magukat az igazhitűektől megkülönböztetniük, és a vallásgyakorlat szempontjából is több megszorítással (például templomépítési tilalom, harangok tiltása, vallási szertartások külsőségeinek szabályozása) kellett számolniuk. Az oszmán törvények tehát nem lehetetlenítették el az egyházi életet a megszállt országokban, de a gyakorlatban minden a központtól igen távoli helyi hatóságok jóindulatán vagy önkényén múlt.

A reformáció diadalútja a hódolt országrészben volt a leglátványosabb. A török előrenyomulás miatt a katolikus egyházi struktúrák pusztulása még könnyörtelenebbül ment végbe, mint a királyságban. Az így keletkezett űrt a lutheri, majd helvét szellemben prédikáló lelkészek és tanítók töltötték ki: az 1540-es évektől kezdve a hódolt mezővárosok és falvak sorra csatlakoztak a reformációhoz. A berendezkedő török hatóságok ezt a folyamatot elősegítették, bár nem a protestantizmus iránti szimpátiából, amint azt többen állítják, hanem a keresztény alattvalók megosztottságából származó politikai és anyagi előnyök miatt.

Az új vallás azonban nem mindenhol tudta kiszorítani a régit: Gyöngyösön és Szegeden a mezővárosi polgárságnak és a környékbeli falvak parasztságának nagyobb része megőrizte hitét, el-

sősorban a helyi ferences kolostorok hatására. Ugyancsak több közösség maradt katolikus Pécs környékén, illetve az egri, váci és veszprémi egyházmegyék hódoltsági területén, akiket világi papok gondoztak. Minden erőfeszítés ellenére azonban a magyar katolikusok számát a század folyamán állandósuló paphiány egyre apasztotta. Bár a magyar királyok a török kézre került püspökségek címére is folyamatosan neveztek ki főpásztorokat, de közülük 150 év alatt egy sem látta egyházmegyéje hódolt részeit, sőt jórészüket pápai megerősítést sem kapott.

A raguzai kereskedők

A magyar katolikusok számának fogyását a török hódítással egyidőben megjelenő délszláv bevándorlók ellensúlyozták. A korabeli forrásokban és legtöbbször a mai történetírásban is rácsoknak nevezett délszláv népesség jelentős része nem az ortodox szerb, hanem a katolikus bosnyák és horvát etnikumhoz tartozott. A katolikus betelepülők leggazdagabb rétegét a raguzai kereskedők jelentették. A Raguzai Köztársaság 1442 óta fizetett adót a török szultánnak, ennek fejében megőrizhette szabadságát és az Oszmán Birodalom területén rendkívül széleskörű kiváltságokkal rendelkezett. A raguzaiak a török hódítással párhuzamosan telepedtek meg Magyarországon, és belgrádi kolóniájukról kiindulva a hódolt Magyarországot is bekapcsolták a balkáni kereskedelem vérkeringésébe. A rendíthetetlen katolikusságáról híres köztársaság kereskedői balkáni telepeiken is igyekeztek a maguk számára papokról gondoskodni. Nem volt ez másként a hódolt Magyarországon sem, ahol a belgrádi, budai, temesvári vagy pécsi káplánok a raguzaiak szolgálatában álltak.

Katolikus délszláv bevándorlók

A katolikus délszláv bevándorlók tömegeit azonban nem a raguzaiak, hanem a bosnyák és horvát parasztok és kézművesek alkották. Ők szintén nem maradtak lekipásztori ellátás nélkül, mivel az észak felé húzódó népcsoportokat követték hűséges papjaik, a bosnyák ferencesek. A ferencesek Boszniában a 14. század első évtizedeiben jelentek meg mint a boszniai eretnekeket térítő misszionáriusok. A 15. századra annyira megerősödtek, hogy a szomszédos országok felé is képesek voltak terjeszkedni. Részben ennek a körülménynek, részben pedig a török hódítók gazdaságpolitikai megfontolásainak köszönhetően a ferencesek az oszmán hódítás után is — a szultáni kiváltság értelmében — legálisan működhettek Boszniában a középkori egyházi és politikai struktúrák egyetlen örökösiként.

A boszniai ferencesek

A Szentszéktől kapott privilégiumaik sorában a legnagyobb jelentőségű az az engedmény volt, amely értelmében a plébániák betöltésének joga a ferences tartományfőnököt és a kormánytanácsot illette meg, a püspök vagy az apostoli vikárius csak a megerősítés jogával bírt. Ez a sok vitára alkalmat adó kiváltság eredményezte a boszniai katolikus egyház egészen sajátos (a tridentinum epizkopális egyházmodelltől erősen eltérő) szerzetesrendi jellegét. A bosnyák ferencesek missziós hagyományaik jegyében a

török hódítással együtt megjelentek a Száván túli területeken. A szlavóniai, szerémségi és bácskai települések plébániáit már a 16. század folyamán elfoglalták, s jórészt az itteni gazdag egyházközségek jövedelméből tartották fenn boszniai kolostoraikat.

A délszláv és magyar katolikusok

A hódolt Magyarország katolikus hívei és papjai azonban nem csupán nyelv és etnikum szempontjából oszlottak két nagy csoportra, ennek a megoszlásnak sokkal mélyebb gyökerei voltak. A Balkánról beköltöző népcsoportok ugyanis magukkal hozták kultúrájukat és a balkáni török berendezkedési formákat, amelyeket a meghódított lakosság és a hódítók (ekkor már általában maguk is iszlamizált délszlávok) szoros, a mindennapi élet valamennyi területére kiterjedő kapcsolatrendszere jellemzett. Ezzel szemben a magyarság sokkal nagyobb távolságot tartott új uraival, a meghódított országrész legtöbb településén tovább működtek a magyar önkormányzatok, a magyar lakosság mindennapjaiba a török hatóságoknak (a török közigazgatási és katonai székhelyeket leszámítva) sokkal kevesebb beleszólásuk volt, mint a Balkánon. A hódoltság magyarlakta települései felett ugyanakkor továbbra is joghatóságot gyakoroltak a királyi országrészben élő birtokosok és a vármegyei apparátus, amelyek viszont a délszlávok által megszállt területekre csak nehezen vagy egyáltalán nem tudták befolyásukat kiterjeszteni. Ezek a régiók (Szlavónia, Szerémség, Bácska, Temesköz) tehát sokkal inkább a Balkán meghosszabbításaként, mint a magyar korona délszlávok lakta részeként jellemezhetőek. Ez az etnikai és mentalitásbeli kettősség a Szentszék missziós törekvéseit is alapvetően befolyásolta.

Apostoli vizitációk a hódolt Magyarországon a 16. század második felében

Az apostoli vizitáció

A Szentszék első intézkedései az Oszmán Birodalomban élő katolikusok érdekében elválaszthatatlan kapcsolatban állnak a 16. század második felében határozott lépésekkel meginduló katolikus megújulással. A Trentói zsinatot (1545—1563) követő évtizedeket az egyháztörténetírás a reformpápák korának nevezi, ugyanis a reform igazi megindítása az 1566—1590 között egymást követő három pápa: V. Piusz, XIII. Gergely és V. Sixtus nevéhez fűződik. A Róma-központú katolikus reformnak és a helyi egyházak ellenőrzésének egyik legfontosabb eszköze az apostoli vizitáció volt. Az intézmény lényege, hogy a pápa a saját nevében különleges felhatalmazásokkal ellátott püspököt küldött egy idegen egyházmegyébe. A vizitátor legfontosabb feladatát a Tridentinum végrehajtásának ellenőrzése és szükség esetén ennek hathatós előmozdítása jelentette.

A lelkipásztori ellátás

Az átfogó reformprogram természetesen nem hagyhatta figyelmen kívül az Oszmán Birodalmat sem, amely az ortodox keresztények hatalmas tömegeinek esetleges visszatérése, és az ekkor

még gyakorlatilag alig ismert számú katolikus lakosság teljes lelkipásztori elhagyatottsága miatt állandó kihívást jelentett a Szentszék számára. A 16-17. századi pápák váltakozó intenzitású törökellenes katonai és diplomáciai tevékenysége mellett az 1580-as évektől kezdve Róma egyre jelentősebb erőfeszítéseket tett a török fennhatóság alatt élő katolikusok lelkipásztori ellátásának biztosításáért. XIII. Gergely uralkodása idején (1572—1585) a török háborúk szünetelése jó alkalmat nyújtott a missziós tapogatózások megkezdésére. Ennek érdekében a pápa 1580-ban két apostoli vizitátort nevezett ki a török hódoltság európai területeire. A Balkán déli részeinek és Konstantinápolynak a meglátogatását Pietro Cedulini nonai püspökre, az északi részek (Dalmácia, Szlavónia, Horvátország, Bosznia, Szerbia és Magyarország) vizitálását pedig Bonifacije Drakolica stagnói püspökre bízta. Őket az elkövetkező években újabb vizitátorok követték, akik az Albánia, Bulgária és Szerbia eldugott hegyvidékein élő katolikusokat keresték fel.

Magyarországi vizitáció

A hódolt Magyarországra ellátogató Drakolica ferences szerzetes volt, a jeruzsálemi kolostor gvardiánjaként alaposan megismerte a török alatti viszonyokat. 1580-ban Boszniában, 1581/82 folyamán pedig Szlavóniában, Pécsen és Temesvárott vizitált. Egyházlátogatása során kétszer tartott zsinatot a helyi papságnak, Rómába küldött leveleiben riasztó képet festett a hódolt Magyarország déli végeinek lelkipásztori szükségleteiről. 1581 utolsó hónapjaiban Temesvárott és környékén működött, itt is hunyt el a következő év februárjában. Halála miatt a vizitáció végül nem érte el célját, mivel összefoglaló jelentés összeállítására a püspökök már nem volt módja, és a Szentszék részéről sem történt kézzelfogható intézkedés a hódoltsági katolikusok érdekében. Ugyanakkor az egyházlátogatás mégis döntő jelentőségű volt: Drakolica, és a felkeresett katolikus közösségek leveleiből a Szentszék első ízben kapott viszonylag részletes képet a hódolt Magyarország egyházi viszonyairól.

A ferences misszionáriusok

Az 1580-as évek második felétől kezdve két egyházi intézmény küldött pápai felhatalmazásokkal misszionáriusokat és vizitátorokat a török által megszállt országrészbe: a boszniai ferences rendtartomány, illetve a Raguzához tartozó meledai (mljeti) bencés kongregáció. A bosnyák ferencesek tudatosan törekedtek arra, hogy Bosznián kívüli lelkipásztori munkájukat a Szentszék is jóváhagyja, ezért magyarországi terjeszkedésüket 1575-ben pápai brevével törvényesítették. Ezt követően több ferences misszionárius kért és kapott magyarországi (szlavóniai és temesközi) missziójához széleskörű pápai felhatalmazásokat; a boszniai püspökök pedig a 16. század második felétől Belgrádban és a püspök nélküli hódoltsági településeken vizitálhattak és püspöki tevékenységet folytathattak, tehát gyakorlatilag apostoli vizitatori megbízással rendelkeztek. Ezzel az intézkedéssel a Szentszék — elméletileg legalábbis — biztosított püspököt a hódolt Magyarország katoli-

A bencés misszionáriusok

kusai számára. A gyakorlatban természetesen a boszniai püspökök működési területe nem fedte le a hódoltságot, hanem csupán a bosnyák ferencesek által ellátott szlavóniai és szerémségi plébániák területére korlátozódott.

A raguzai bencések hódoltsági működésére az 1587 és 1612 közötti időszakból vannak adataink. Az első bencés misszionáriust, a boszniai Istvánt a rendtörténeti hagyomány szerint a törökök Pozsega mellett ölték meg 1587 táján. Utódai viszont jó két évtizedig dolgoztak pápai felhatalmazásokkal és apostoli vizitatori megbízással Pozsega és Temesvár környékén. A bencések munkáját a hódoltságban működő raguzai kereskedők segítették, az ő kíséretükben látogatták a szlavóniai és temesközi plébániákat. A raguzai misszionáriusok és a hasonló felhatalmazásokkal rendelkező bosnyák ferencesek között hamarosan komoly ellentétek támadtak amelyek végigkísérték a misszió történetét. A bencések pozícióik és jövedelmeik növelése érdekében a Raguzához közeli albán területeken is dolgoztak, ahol apáti és püspöki címeket szereztek maguknak. Ennek mintájára a hódolt Magyarországon is egy helyi egyházi cím megszerzésével szerették volna legitimálni jelenlétüket. Ez azonban meglehetősen nehéz feladatnak bizonyult, ugyanis a püspöki címek elnyerése a magyar királyok főkegyúri joga miatt eleve reménytelen volt, a kisebb egyházi intézmények pedig teljesen feledésbe merültek. Ezt a nehézséget végül úgy hidalták át, hogy a középkori egyházi testületek halvány emlékeiből egy patinás címet kreáltak: a bácsi Szűz Mária bencés apátságot. A Rómába befutó információk alapján a Szentszék 1592-ben nevezett ki először bácsi apátot. A fiktív méltóság betöltéséről egészen az 1620-as évekig vannak adataink, viselői között találjuk a jeles raguzai történetírót, Mauro Orbinit is.

A hódoltsági missziók eredményei

A hódoltsági missziószervezés első negyven éve a tájékozódás jegyében telt. A Szentszék az apostoli vizitátorok jelentéseiből átfogó információkat szerzett az egész Balkán-félsziget egyházi és politikai helyzetéről. A vizitátorok tapasztalatai döntő jelentőségűnek bizonyultak a következő évtizedekben meginduló missziószervezés szempontjából: mindenekelőtt számos katolikus közösséget fedeztek fel az Oszmán Birodalomban, rámutattak az óriási paphiányra, és felhívták Róma figyelmét arra, hogy a török területeken más módszerekkel és eszközökkel kell dolgozni, mint a keresztény országokban. Ugyanakkor valamennyi vizitátor és misszionárius dél felől, Boszniából vagy Raguzából érkezett a hódolt Magyarországra, hiszen a királyi országrészből az ébredező magyar katolicizmus a megszállt területekre egyenlőre még nem tudott gondot fordítani. A raguzai és bosnyák papok viszont kivétel nélkül valamennyien a déli országrészben működtek, így a jelentések is csak a Dráván túli és temesközi viszonyokat ismertették. Ennek a későbbiek szempontjából igen nagy jelentősége lett, ugyanis a missziószervezés is csak ezeket a területeket érinti majd.

A tényleges szervezőmunka kezdetei: a jezsuita misszió

A hódoltsági missziók megindulásához a 17. század elejéig számos feltétel hiányzott. A török területeken élő katolikusok megsegítése megfelelő számú, nyelvtudású és képzettségű pap nélkül elképzelhetetlen volt. Másrészt a missziók megindításához szükségesnek látszott a helyi egyházi struktúrák (vagy legalábbis azok egy részének) aktív támogatása és védelme, amely nélkül a missziók az első pillanattól kezdve sikertelenségre lettek volna ítélve. Az 1610-es évek elején látszólag mindkét feltétel megvalósult. A megújuló katolikus egyház legjelentősebb missziós eredményeket felmutató rendjének, a Jézus Társaságának magyar és horvát nemzetiségű tagjai a rend missziós hivatását újra előtérbe állító Claudio Acquaviva rendfőnök utasítására bátran vállalkoztak hódoltsági küldetésre. Ugyanakkor a helyi egyház részéről is megindult a kezdeményezés egy agilis bosnyák világi pap, Don Simone Matkovich személyében, aki jó két évtizeden át a hódoltsági missziók egyik kulcsfigurája lett.

Belgrádi és pécsi misszió

A misszió megszervezése két irányból indult el: a rendfőnök közvetlen irányítása alatt Rómából és Raguzából érkezett két páter Belgrádba, illetve az osztrák rendtartomány küldött két misszionáriust Pécsre. Az 1612 telén megkezdett misszió története egyedülállóan jól dokumentált, a római szervezőmunkáról és a helyi missziós tevékenységről kiterjedt levelezés tájékoztató. A belgrádi és pécsi állomás több száz kilométeres hatósugarban működött, a misszionáriusok egész Dél-Magyarországot bejárták. Tapasztalataikról hosszú jelentésekben számoltak be Rómában, és részletes javaslatokban vázolták a hódoltsági katolicizmus újjáélesztésének lehetséges eszközeit (hierarchia újjászervezése, misszionáriusok küldése, iskolák alapítása, konstantinápolyi nunciatura felállítása). A jezsuiták hűséges segítőtársat találtak a helyi viszonyokat kiválóan ismerő Matkovichban, aki a jezsuitákon keresztül próbálta meg valóra váltani élete nagy álmát: a pápa nevezze ki a hódoltsági katolikusok püspökének — sikertelenül.

Jezsuita-ferences ellentétek

Matkovich és a jezsuiták nagytávlatú terveiről azonban rövidesen kiderült: megvalósításukhoz hiányoznak a feltételek. A rend nem tudta anyagilag szükséges mértékben támogatni a missziót, és a török hatóságok kezdeti jóindulata is igen ingatagnak bizonyult. A legsúlyosabb problémát a hódoltsági katolikus egyház képviselőivel, a bosnyák ferencesekkel, való konfliktusaik jelentették. A ferencesek kezdettől fogva elleneztek a jezsuiták munkáját, mivel (a két rend teljesen eltérő mentalitásbeli és ekkleziológiai szemléletén túl) veszélyes anyagi konkurrenciát láttak a jezsuitákban. Emellett a belgrádi és pécsi állomás között sem volt zavartalan az együttműködés, mivel a pécsi atyák a királyságban élő pécsi püspök és kalocsai érsek helynökeiként tevékenykedtek, a belgrádi pátereknek és Don Simonénak viszont semmi közük sem

volt a királyi országrész főpapjaihoz, sőt nem ismerték el joghatóságukat sem.

A misszió újramezítése

A látszólagos kudarc ellenére a jezsuiták 1614-ben újramezítették a munkát. Ekkor azonban a misszió két ágának útjai már véglegesen elváltak egymástól: a déli tagozat (Belgrád, majd Temesvár) a római provinciához tartozott, és Raguzától kapta az utánpótlást, míg az északi állomások (Pécs, később Gyöngyös és Andocs) az osztrák provincia részeként a királyi Magyarországgal álltak szoros kapcsolatban. A belgrádi és temesvári központ az elkövetkező évtizedekben egyre súlyosabb konfliktusokba keveredett a bosnyák ferencesekkel. A bosnyák barátok a nagyszámú bosnyák kézműves és kereskedő, illetve a török hatóságok támogatásával sikeresen akadályozták meg a jezsuita misszió megszilárdulását. A pátereknek 1632-ben el kellett hagyniuk Belgrádot, majd a reménytelen küzdelemben belefáradva 1653-ban a temesvári állomást is felszámolták.

A pécsi misszió sorsa

Egészen más sors várt a misszió északi tagozatára. A pécsi állomás az 1620-as években szintén komoly válságon ment keresztül. A bécsi vezetést a periférikus hódoltsági állomás sorsa nem érdekelte, minden jel arra mutatott, hogy a rend kivonul a hódoltságból. 1630-ban azonban döntő fordulat következett be. Az új tartományfőnök, a magyar származású Forró György felkarolta a misszió ügyét, és nemcsak a pécsi állomást erősítette meg, hanem 1633-ban megalapította a gyöngyösi rezidenciát is. Ez utóbbi néhány év alatt teljes jezsuita gimnáziummá fejlődött, és mint ilyen, a hódoltság legrangosabb katolikus tanintézetévé vált. Pécsről kiindulva 1640-ben megalakult az andocsi misszió, amely a hódolt Dunántúl északi részének lelkipásztori központja lett. A római irányítású jezsuita misszióval szemben a királyságból kiinduló misszió életképesnek bizonyult, és meghatározó szerepet játszott a hódoltsági magyar (kisebbrészt délszláv) katolikusok lelkipásztori és kulturális életében.

A Hitterjesztési Kongregáció és a hódolt Magyarország

A Szentszék a 16. század közepe óta többször kísérletet tett, hogy a missziók ügyét a kezébe vegye, és központilag, egységes elgondolások szerint szervezze meg. Ennek ellenére az V. Piusz és V. Pál közötti időszak (1566—1621) tervei a megfelelő szervezettség és a szükséges anyagi alapok hiánya miatt kudarcba fulladtak. Természetesen nemcsak a kúria tehetetlensége okozta a sikertelenséget, hanem igen komoly ellenállást tanúsítottak a tengerentúli missziók jelentős részét felügyelő spanyol és portugál uralkodók is. Emiatt a missziók irányítását az egyes rendfőnökök, az államtitkár és főleg a Szent Hivatal Kongregációja (a római inkvizíció) végezte, teljesen eltérő szempontok alapján.

**A Hitterjesztési
Kongregáció
megalapítása**

A katolikus megújulás második szakaszának talán legjelentősebb eseménye volt, amikor XV. Gergely pápa 1622. január 6-án megalapította a Hitterjesztési Kongregációt (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*), hosszú időre teljessé téve ezáltal az V. Sixtus által kialakított kúriai intézményrendszert. A kongregációt 13 bíboros, két prelátus és a titkár alkotta. A bíborosok számának megfelelően az akkor ismert világot 13 részre osztották, ezeket egy-egy bíboros felügyelete alá rendelték, továbbá minden területet egy nunciusra vagy pátriárkai helynökre bízta. A 13 tartományból 8 Európában volt, ez is világosan jelezte, hogy az új kongregáció nemcsak és nem is elsősorban a pogányok térítését tekintette feladatának, hanem éppen annyira foglalkozni kívánt a protestánsok és az ortodoxok visszatérítésével, és különösen a más vallású környezetben élő katolikusok lelkipásztori ellátásának biztosításával. A missziós főhatóságnak ugyanakkor számos kérdésben komoly joghatósági ellentétei támadtak a régebbi alapítású kongregációkkal, elsősorban a Szent Hivatallal, illetve a jezsuita rendfőnökkel, aki pápai felhatalmazás alapján maga irányította a rend misszióit.

Massarecchi vizitációja

A kongregáció rögtön megalapítása után foglalkozni kezdett Magyarországgal, hiszen annak mindhárom része missziós területnek számított. A hódolt országrész vizitációját egy albán származású világi papra, Pietro Massarecchire bízta, aki feladatának 1623—1624 folyamán tett eleget. Massarecchi (elődeihez hasonlóan) csak a déli területeket kereste fel, a Drávától északra fekvő, hódolt magyar területek ezúttal is kimaradtak Róma látóköréből. Ez károsan befolyásolta a meginduló missziószervezést, hiszen a kongregáció ezután is kizárólag a hódoltság déli végeire összpontosította a figyelmét.

A római missziószervezés az elkövetkező negyedszázadban a Massarecchi által kijelölt úton haladt. A vizitátor szerint első lépésben újjá kell szervezni a balkáni katolikus hierarchiát, az új püspökök pedig tanult és a helyi nyelveket beszélő misszionáriusokat vigyenek magukkal. A bosnyák ferencesek maradjanak meg Bosznia határain belül, Magyarországon elsősorban Itáliában tanult világi papokra épüljön a lelkipásztori munka. A missziók megszervezésében a királyi Magyarország részéről nem várható hathatós segítség, ezért a szervezőmunkából a magyar királyt és az általa kinevezett püspököket ki kell hagyni. A kapcsolattartás továbbra is Raguzán keresztül történjen.

**A római misszió
jellegzetessége**

A kongregáció teljesen magáévá tette az albán pap elképzeléseit. 1625-ben egy raguzai ferencst nevezett ki szendrői püspöknek Belgrád székhellyel a hódolt Magyarország számára. Bár a bosnyák ferencesek munkáját Róma sem tudta nélkülözni, az első évtizedekben igyekeztek őket a loretoi illír kollégium növendékeivel és más misszionáriusokkal felváltani. Ugyanakkor a ferencesek egy része felismerte, hogy a rendtartomány merev ragaszkodása a középkori missziós módszerekhez és kiváltságokhoz hosszú tá-

von nem vezet eredményre, ezért közeledett a Szentszékhez, és hajlandó volt együttműködni a missziós főhatósággal, illetve az általa küldött misszionáriusokkal. A kongregáció elfogadta a mérsekelt csoport közeledését, és az 1630-as évektől kezdve, pragmatikus okokból, egyre inkább őket támogatta a saját misszionáriusaival szemben. A barátok intranzigens csoportja ugyanakkor ezt árulásnak tekintette, és a török hatóságok segítségével igyekezett elhallgattatni (akár gyilkosság árán is) ellenfeleit. A kongregáció az első évtizedekben számos olyan nehézséggel találta magát szembe, amelyek megoldása meghaladta a lehetőségeit. A missziós hierarchia újjászervezése mindenekelőtt a magyar király főkegyúri jogát sértette, aki továbbra is kinevezett a hódolt egyházmegyékbe püspököket. A Szentszék viszont (eredeti koncepciójához híven) a 17. század közepéig nem kívánt a királlyal ez ügyben egyeztetni. Szabályos történeti kutatásokat kellett folytatni annak érdekében, hogy Róma olyan címet találjon (pl. scardonai, drivastói vagy himériai), amelyre a magyar uralkodó nem formálhat jogot. A század elején ugyanis előfordult, hogy két boszniai püspök működött egyszerre: az egyik Pozsonyban, a másik Boszniában. A hódoltsági missziópüspökség székhelye kezdetől fogva Belgrád volt, ahol a püspökök elsősorban a raguzai kereskedőkre támaszkodtak. Az 1610-es évektől kezdve viszont az anyagilag megerősödött bosnyák katolikus kereskedők megpróbálták kiszorítani a raguzaiakat a hódoltsági piacokról. A raguzai gyámkodás alól emancipálódó bosnyákok önállósodási törekvéseikben hűséges szövetségeseiket és szellemi vezetőket nyertek a hozzájuk rokon és egyéb száakkal szorosan kötődő bosnyák ferencesekben.

A bosnyák és a raguzai kereskedők ellentétei

A két kereskedő-náció küzdelmének színterei a hódoltsági kereskedő-telepek lettek: a bosnyákok a török hatóságokkal szövetségben az 1620-as évek derekán Szarajevóból és Budáról sikeresen kiszorították a raguzai kereskedőket, eredményeiken felbuzdulva 1626-ban harcba indultak a belgrádi kolónia birtoklásáért, amelynek előfeltétele volt a kápolna kegyúri jogának megszerzése. A tisztán gazdasági küzdelem így nyert egyházi színezetet, amelyben a helyi papságnak óhatatlanul állást kellett foglalnia: a bosnyák ferencesek a bosnyák kereskedők, míg a jezsuiták és a Propaganda Kongregáció által küldött misszionáriusok a raguzaiak oldalán kapcsolódtak be a viszályba. A Raguzai Köztársaság a hódoltsági kereskedelme számára végzetes folyamatokat a kereskedők és a bosnyák ferencesek közötti béke helyreállításával kívánta megállítani, és meglehetősen későn döbbsent rá, hogy az események hátterében maguk a ferencesek álltak. Ebből a sokszor tettlegességig fajuló, évtizedes konfliktusból a kongregáció által kinevezett hódoltsági missziópüspökök csak vesztesként kerülhettek ki.

Az egyházmegyék határai

Szintén nem sikerült megoldani a missziópüspökségek határainak kérdését sem. A 16. században a boszniai püspökök az egész hódolt Magyarországot saját lelkipásztori területüknek tekintették.

A missziók megerősödése

A belgrádi székhelyű (1647-től ténylegesen is belgrádi) püspökök joghatósága (mint apostoli delegátus, illetve apostoli adminisztrátor) elvileg az egész hódoltságra kiterjedt, de gyakorlatilag a boszniai püspökök által korábban ellátott szlavóniai és szerémségi plébániákon működtek. A gazdag plébániák elvesztésébe a boszniai püspökök nem nyugodtak bele. Hol a ferences plébánosok, hol a helyi török hatóságok vagy akár Róma segítségével igyekeztek minél nagyobb területet visszaszerezni egykori joghatósági területükből, mondván: a hódoltsági missziópüspök menjen a Drávától északra fekvő részekre. Ez a követelés első látásra logikusnak tűnhet, hiszen a tulajdonképpen hódolt Magyarország óriási területei maradtak főpásztor nélkül. Ugyanakkor a raguzai kereskedők védőszárnya alatt működő püspököknek sem pénzük, sem pedig lehetőségük nem volt arra, hogy északabbra húzódjanak. 1647-től kezdve a bosnyák ferencesek elérték, hogy a boszniai és a belgrádi püspök is közülük kerüljön ki. Ennek ellenére a viták nem csitulak. A belgrádi püspökök ugyanis, kihasználva a szlavóniai ferencesek önállósulási törekvéseit, megpróbálták a Dráva-Száva közét megszerezni a boszniai püspöktől. Az egyházmegyei határok kérdésében Róma végképp nem tudott megnyugtató döntést hozni, hiszen nem ismerte a helyi viszonyokat, intézkedései pedig általában csak olajat öntöttek a tűzre.

A számos nehézség ellenére a század derekára nagyjából megszilárdult a Szentszék által irányított hódoltsági missziók szervezete. A belgrádi püspökök immár nemcsak a kelet-szlavóniai és szerémségi plébániákat látogatták, hanem eljutottak a Bácskába, a Temesközbe, sőt vizitáltak az alföldi plébániákon is. Ebből a szempontból különösen Benlich Máté belgrádi püspök (1651—1674) tevékenységét kell kiemelni, akinek Rómába küldött jelentései a hódolt Magyarország egyház- és népiségtörténetének legfontosabb forrásai közé tartoznak. A belgrádi püspökség mellett a kongregáció 1626-tól kezdve a Temesközben is szervezett egy bosnyák ferences missziót Karassevó központtal, amely 1640-től kezdve apostoli prefektúraként működött, 1659-től 1667-ig a bolgár ferencesek irányítása alatt.

Ha értékelni kívánjuk a kongregáció mintegy hat évtizedes tevékenységét a hódolt Magyarországon, mindenekelőtt le kell szögeznünk: a missziók megszervezése elé számos olyan akadály tornyosult, amelyeket Rómából nem lehetett megoldani. A viszályok nem a szentszéki hivatalok, hanem a török hatóságok előtt dőltek el. A problémákat Rómában sokszor meg sem értették, a hódoltságból érkező, elfogult és pártos levelekből bizony még ma sem könnyű az igazságot kihámozni. A missziószervezés sikere voltaképpen attól függött, hogy a Szentszék mennyire tudja a helyi intézményeket alkalmassá tenni a korszerű lelkipásztori munkára. Ehelyett hosszú ideig próbálkozott külső erők bevonásával: a jezsuiták és a különböző nemzetiségű világi papok és szerzete-

sek viszont nem vehették fel a versenyt a török uralom viszonyait pontosan ismerő és ahhoz alkalmazkodó bosnyák ferencesekkel. A megoldást tehát óhatatlanul az jelentette, hogy a század derekától kezdve a Szentszék a ferencesekre építve szervezte meg a missziókat.

A missziószervezés mérlege

A római missziószervezés hatékonyságának értékeléséhez érdemes egy pillantást vetnünk gondolatmenetünk kiindulópontjára. A 16. század végén a hódolt Magyarország katolikusságát két etnikai csoport alkotta: a magyarok és a délszlávok. A 17. század második felére mindkét népcsoport lelkipásztori ellátása (a hódoltság nehéz körülményeihez képest) gyakorlatilag megoldódott. A délszlávok lakta plébániákat elsősorban a bosnyák ferencesek gondozták, akiket az egyes boszniai kolostorokból küldtek Magyarországra. Szlavónia, Temesköz és a Bácska mellett elsősorban a Duna mentén működtek, egészen Tökölig, Pestig és Budáig. A dunántúli plébániákra a našicei kolostorból érkeztek a barátok, központjuk Sziget és Kanizsa volt. Valamennyi bosnyák ferences plébánia felett a belgrádi püspök gyakorolt joghatóságot, akit viszont a Propaganda Kongregáció irányított.

A magyar plébániákon a belgrádi püspök legfeljebb csak bér-mált, de tényleges joghatósága már nem volt. Ugyanis a magyar katolikusok lelkipásztori ellátását nem Rómából, hanem a királyi országrészből szervezte meg a megerősödő magyar katolicizmus. A Dél-Alföldön a szegedi ferencesek, a Mátraalján és az Alföld északi felén a kecskeméti és gyöngyösi ferencesek és jezsuiták, Kalocsától délre a Duna-mentén és Baranyában a pécsi jezsuiták, a hódolt Dunántúl északi és nyugati végein pedig az andocsi jezsuiták gondozták a magyar híveket. Az Alföldön és a határvidékeken számos plébános illetve licenciátus teljesített szolgálatot. A világi és szerzetespapság ugyanakkor a magyar hierarchia hódoltsági képviselőjét is ellátta: a szegedi ferencesek a csanádi püspök, a pécsi jezsuiták a pécsi püspök és a kalocsai érsek, az andocsi jezsuiták a veszprémi püspök, egy-egy nagyobb alföldi település plébánosa pedig a váci püspök helynöke volt. Ily módon (legalábbis egyházi értelemben) a hódoltság magyarlakta, északabbi vidékei nem is számítottak missziós területnek.

Izgalmas és fontos feladat a két struktúra hatékonyságának összevetése, ugyanis e tekintetben a magyar ferencesek és jezsuiták minden bizonnyal nem maradtak el a bosnyák ferencesek és a római misszionáriusok mögött: a 17. század második harmadától kezdve a magyar ferences kolostorok és a jezsuita missziók hatósugara gyakorlatilag lefedte a hódoltság magyarlakta területeit. Ebből pedig az a tanulság következik, hogy a Rómától független, a királyi országrészből kiinduló lelkipásztori akció legalább ugyanolyan eredményesnek bizonyult a magyarság lelkipásztori ellátásában és iskoláztatásában, mint a római missziószervezés a délszláv etnikum körében.